

ACHTER BERG EN RIJN (2)

Het kaartfragment van de 'NIEUWE KAART VAN DEN LANDE UTRECHT' van Bernard de Roy, weergegeven als afb. 1 in het boek 'Achter Berg en Rijn' (=ABR), maakt deel uit van een belangrijke kaart van de provincie Utrecht. Hoewel Koeman (hoogleraar in de Kartografie te Utrecht van 1969-1981) deze kaart de 'grootste gebeurtenis in drie eeuwen geschiedenis van de Utrechtse kartografie' noemt, neemt volgens Sijmons deze kaart een middenpositie in tussen nauwkeurige opmeting en overname van andere kaarten, zonder overigens afbreuk te doen aan het grote belang van deze uitgave. De kaart van de Roy blijkt nog zijn invloed op de Utrechtse kaarten te hebben gehad tot 1820, toen de nieuwe Topografische Kaart van Kragenhoff verscheen.

Toen de Staten van Utrecht in 1676 besloten een nieuwe kaart van de provincie samen te laten stellen, gaven zij aan Bernard de Roy de opdracht de gehele provincie Utrecht op te meten en zij verschafften hem dan ook de bevoegdheden overal toegang te verkrijgen, ook tot het copieëren van bestaande kaarten. De opmeting van de provincie heeft acht jaar geduurd. De kaart werd gegraveerd door Thomas Doesburgh en de eerste editie kwam uiteindelijk in 1696 bij Nicolaas Visscher te Amsterdam van de pers. Hierbij is gebleken dat de kaart niet geheel voldeed aan de hoge verwachtingen die de Heren Staten ervan hadden. Hoewel de cartograaf aan de ene kant getracht had zoveel mogelijk allerlei polders, rechtsgebieden etc. aan te geven en te benoemen, heeft hij toch ook veel niet of zelfs fout ingetekend. Ook kwamen er onjuistheden in grensscheidingen e.d. op voor, zodat de kaart niet, als bedoeld, bij rechtsgedingen als juridisch document kon worden aangehouden. De Roy had dus kennelijk niet zelf alle opmetingen opnieuw uitgevoerd. Het is gebleken, dat hij gebruik heeft gemaakt van de uitstekende kaart van 't HOOGE HEEMRAAD-SCHAP VAN RHIJNLAND (1647) van Dou en Steven van Broeckhuysen, die echter slechts voor het westelijk deel van de provincie Utrecht kon worden geraadpleegd. Van Broeckhuysen is een bekende naam onder de landmeters-kaarttekenaars. Justus van Broeckhuysen heeft in de

jaren rond 1700-1720 veel cartografisch werk verricht, ook in de streek rondom Rhenen en Veenendaal. Hierover in de toekomst meer.

Op de kaart van de Roy zijn vele kastelen, landhuizen enz. aangegeven. Vermoedelijk hebben de eigenaars voor deze vermelding moeten betalen. In de tweede druk namelijk staat een mededeling die bezitters van Hofsteden, die niet op de kaart zijn vermeld, oproept zich met de uitgever in verbinding te stellen. Zo'n hofstede werd dan alsnog op de kaart gegraveerd, wanneer de eigenaar een exemplaar van de nieuwe druk bestelde.

De kaart bestaat uit een tiental kaartbladen en enkele bladen met gravures. Het was de bedoeling dat de bladen tot een grote wandkaart zouden worden gemonteerd om te worden opgehangen in raadszalen e.d. De afmetingen van een gemonteerde kaart bedragen ca. 1,65 x 2,26 m!

De tweede druk van deze kaart verscheen in 1743 bij Covens en Mortier, bekende en belangrijke kaartuitgevers, eveneens te Amsterdam. Deze druk was aanmerkelijk verbeterd, onder meer werdengevens van kaarten van Justus van Broeckhuysen overgenomen.

Wanneer wij van de tweede druk het blad, waar Rhenen op voorkomt, dus ABR afb. 1, vergelijken met hetzelfde kaartblad uit de eerste editie, dan blijkt dat de belangrijkste veranderingen de volgende zijn:

- de stadsplattegrond, in de eerste druk blanco, werd ingevuld, overigens zonder ook maar bij benadering te kloppen met de werkelijkheid
- de ontveningen in Veenendaal, die Reenense Veenen, werden op de nieuwe kaart aangebracht (geheel midden boven)
- een aantal namen en aanduidingen op de kaart werd verplaatst of toegevoegd of in een ander lettertype opnieuw gegraveerd
- de tekst in het prachtige ornament op de onderste helft werd aanzienlijk uitgebreid. Oorspronkelijk luidde de tekst van 1696: NIEUWE CAERTE vande PROVIN-CIE van UTRECHT. Door Bernard de Roy Ingenieur met Privilegie

Bij de tweede druk was een aantal familiewapens van belangrijke autoriteiten gevoegd, evenals vijf prachtige gravures van de steden Utrecht, Amersfoort, Montfoort,

Rhemen en Wijck bij Duerstede, van de hand van T. Doesburgh. Het is merkwaardigerwijs niet bekend of deze gravures en wapens ook bij de eerste druk hebben behoord. De gravure van Rhemen is in ABR opgenomen als afb. 49.

De kunstenaar G. Hoet zorgde voor de ornamentering en hij heeft bijvoorbeeld de onderste helft van de titelpagina verzorgd (ABR afb. 1). Van deze kaart, die ondanks onvolkomenheden en gebreken, toch een belangrijke en invloedrijke uitgave is geweest en ons veel informatie uit die tijd verschaft, verscheen nog een derde druk en tenslotte in 1799 een vierde druk.

Bij Canaletto (Vis) in Alphen aan de Rijn verscheen in 1973 een repro-uitgave, van uitvoerig commentaar voorzien door A.H. Sijmons, hoofd van de kaartverzameling van de Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

Bernard de Roy of de Roij (later door Covens en Mortier verfransd tot du Roy), leefde van 1638 tot 1707. Hij was een belangrijk lan meter en kaarttekenaar. Voor Rhemen is nog interessant te vermelden dat zijn zoon en zijn kleinzoon beide directeur van 's Lands Fortificatiën zijn geweest en dat zijn kleinzoon, B.J. de Roy in 1741, op 25-jarige leeftijd, als ingenieur, kolonel bij de genie en directeur der Fortificatiën, de opdracht kreeg voorstellen in te dienen tot het opstellen van een plan tot de aanleg van de Grebbe-linie. Tussen 1742 en 1755 werden, naast een aantal andere kunstwerken, verbeteringen aan de Grebbesluis aangebracht en werd het hoornwerk tot dekking van de Grebbesluis aangelegd. Hierover in een later artikel meer.

H.P. Deys

Literatuur:

- Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, Rhemen 1981
- Sijmons, A.H., Commentaar bij de facsimilé-uitgave van de Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht, Canaletto, Alphen aan de Rijn, 1973
- Donkersloot-de Vrij, M., Topografische kaarten van Nederland vóór 1750, Groningen 1981
- Koeman, C., Kleine Karteringsgeschiedenis van de Provincie Utrecht 1500-1700, in de tentoonstellings-catalogus 'Kaartenmakers van 't Sticht (1974)